

8. Az erről a témáról megjelent számtalan könyv között lásd Werner Hofmann: *Grundlagen der modernen Kunst*, Körner Verlag, Stuttgart, 1966.

9. Paula Gillett: *The Victorian Painter's World*. Alan Sutton, Gloucester. 1990.

10. Deborah L. Silvermann: *Art Nouveau in Fin De Siècle France*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles and London, 1989.

11. Eugenia Herbert: *The Artist and Social Reform*. Books for Libraries Press. Freeport, New York, 1961.

12. *Kunstpolitik und Kunstförderung im Kaiserreich*, edited by Ekkhard Mai, Hans Pohl and Stephan Waetzold. Berlin, 1982.

13. Nicolaas Teeuwisse: *Vom Salon zur Seession*. Deutscher Verlag für Kunstwissenschaft. Berlin, 1986.

14. Nem szeretném azt sugallni, hogy mély viszonyulási vonzalom alakult ki Klimt látomásai és a Ledererek vagy a Wittgensteinek szemlélete között. Bár hasonló emberi szimpátiák, a tökéletesség utáni vágy, az értékek iránti nagyfokú érzékenység máris elég lett volna ahhoz, hogy a karizmatikus jellegű vaskos művészi kísérletek csodálata alapján felkelte az érdeklődésüket.

Lásd: Bernard Michel: *Les mécènes de la Sécession*. In: Vienna 1880–1938. L'apocalypse Joyeuse. Centre Pompidou 1986. 180–192. old.

15. Dumbáról lásd Konecny, i. m. és Ludwig Hevesi: *Das Heim eines Wiener Kunstfreundes*. Nicholaus Dumba. In: Altkunst-Neukunst. Wien 1908. 351–374. old.

16. Ludwig Hevesi: *Ein modernes Wiener Landhaus*. Olbrich. In: *Acht Jahre Seession*. Wien. 1906. 190–196. old.

17. Werner J. Schweigert: *Die Wiener Werkstätte*. Brandstatter, Wien, 1982.

18. Lásd: Schweigert. I. m. 69–73. old.

19. A nők művészi neveléséről lásd Gottfried Fliedl: *Kunst und Lehre am Beginn der Moderne*. Residenz Verlag, 1986. 105–109. old., és Barbara Doser: *Das Frauenkünstlerstudium in Österreich 1870–1935*. Diss Innsbruck, 1988. 111–267. old.

20. A Hermine Wittgenstein szerepére vonatkozó információkért hálaomat fejezem ki John J. Stonboroughnak.

21. Friedrich König (1857–1921), festő, a szecesszió tagja és a család állhatatos barátja. A *Sommernachtstraum* sorozat mellett különböző tájképeket festett nekik.

22. Josef Hoffmann néhány megrendelését, valószínű, hogy a Wittgensteinek keresztül kapta: Dr. Hans Salzer számára egy belsőberendezést, 1903-ban; egy házat enteriőrrel Helen Hochstatter részére, 1906-ban; egy vidéki villát lakásbelsővel Wilhelm Figdorinak, 1904/5; egy enteriőrt Margarethe Stonborough-Wittgensteinek Berlinben, 1905; egy házat Alexander Pazzaninak, 1909/10; egy enteriőrt Dr. Hermann Wittgensteinek, 1906-ban.

23. Christian M. Nebehay: *Gustav Klimt, Egon Schiele und die Familie Lederer*. Verlag Galerie Kornfeld, Bern. 1987.

24. Nebehay: i. m. 8. old.

25. Két további példa a művészek közötti szolidaritásról: Josef Hoffmann tervezte Ledererek bécsi lakását és házukat Győrben; és a Henneberg villá-

ban, amelyet Hoffmann épített, Klimt kastély képét Marie Henneberg a tűzhely fölé akasztotta.

26. Fritz Warmdorfer (1867–1939) textilkereskedő volt és a gyakran utazott üzleti ügyekben Angliába. Jól ismerte az Arts és Crafts mozgalmat, és a szokatlanul zűlést Aubrey Beardsley munkái, valamint az angol szimbolizmus, a „Sárga kilencvenesek” (Yellow Nineties) alakították.

27. Például a híres pad, a felhajtható üléssel, 1903. Lásd Vera J. Bechal: *Möbel des Jugendstils*, Prestel Verlag, 1981, 208–209. old.

28. Lásd Ludwig Hevesi: *Altkunst-Neukunst*. Konegen, Wien, 1909. 221–227. old.

29. Schweigert: i. m. 96–97. és 114. old.

30. Loos zsidó támogatói: Hugo Habermfeld, Hugo és Lilly Steiner, Dr. Leopold Langer, Dr. Otto Stoessl, Eugen Stoessl, Elsa Reitler, Dr. Gustav Rosenberg, Moritz Fuchs, Dr. Karl Gombrich, Georg és Eise Weiss, Alfred Kraus, Dr. Hermann és Eugenie Schwarzwald, Joseph Wertheimer, Arthur és Leonie Friedmann, Rudolf Kraus, Leopold Goldmann, Armin és Rosemarie Horowitz, Emil Löwenbach, Professor Dr. Josef Halban és Selma Kurz.

31. Ennek a témának gazdag az irodalma; két, nemrég megjelent fontos könyvet meg kell említenünk: Robert S. Wistrich: *The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph*. Oxford University Press, 1990; és Steven Beller: *Vienna and the Jews 1867–1938*. Cambridge University Press, 1989.

32. A művészet jelentőségéről Bécsben lásd Carl E. Schorske: *Österreichs astetische Kultur, 1870–1914*, a *Traum und Wirklichkeit* nevű katalógusban, Wien, 1985, 12–13. old.

33. A középosztályhoz tartozó nők számára mindig fontosnak tartották, hogy tudjanak játszani valamilyen hangszeren és fessenek. Ennek ellenére, a nyolcvanas és a kilencvenes években ritka volt a középiskolában vagy az akadémián képzett művésznő egész Európában (így például Glasgow-, München- és Párizsban).

34. Az első ausztriai nőfestők között számos zsidót találunk, közöttük Tina Blau, Bronica Koller-Pinnel, Editha Mautner-Markhof, Ditha Moser, Lilth Lang, Irma Taussig, Eva Zewy, Helene Stiasny, Leopoldine König és Helene Geiringer.

35. Lásd Cuno Amiets visszaemlékezéseit a Hohe Warte villák díszítésének az állandóságáról. Idézi Schweigertin: *Die Wiener Werkstätte*, Brandstatter, Wien, 1982, 90. old. Loos ironikusan írt „egy szegény gazdag ember-ről”, aki a Jugendstil foglya volt, *Neues Wiener Tagblatt*, 304. köt., 1900. 113. sz. április 26. Ez a fajta művészi arrogancia a historizmus sajátos jellemzője. Lásd Mara Reissberger, i. m. 227. old. 46. jegyzet.

36. A *Philosophie-t* August Lederer vásárolta meg, miközben Kolo Moser megszerezte a *Medizin* és *Jurisprudenz* című munkákat, bár 1918-ban az utóbbi a Lederer gyűjteménybe került.

37. Gustav Klimt: a *Kunstschau* megnyitói beszéde, megtalálható a katalógus előszavában: *Kunstschau*. Wien.

ÁGOSTON VILMOS FORDÍTÁSA

Kukorelly Endre

HULL A HÓ

Az Ex Symposion Danilo Kis-számáról

Esik a hó. Mi ennek az értelme?
(Csehov)

Egyszer találkoztam Kissel, Pesten, egy irod. konferencián.

Odamentem hozzá, és mondtam neki, hogy adjon v.mi kéziratot a lapba, amit szerkesztek.

Ezt mindig nagyon unom, odamenni és mondani, akkor is nyilván untam, legalább valamelyest. Mindesetre Danilo Kis magyar volt. Magyarul beszélünk, és akkor éppen biztos, hogy magyar volt egy kisé.

Hogy miről konferenciáztak, elfelejtettem.

 <p>3-4. szám 1993.</p>	<h1>EX</h1> <p>Symposion</p> <p>Irodalom művészet filozófia reflexió</p>
	 <p>BŰCSŰ A BOHÉMSÉGTŐL</p> <p>A szöveg egy... A szöveg egy... A szöveg egy...</p> <p>KIŠ</p>

ÉLETRAJZ

Csodálatos alkoholista volt Eduard Kohn.

Fényes szemüveget hordott, és mintha
szívárványon keresztül
nézte volna a világot.

1.

Kisiskolásként a többiek után kellett vizelnie, mert
metélt volt.

Valamikor a pék lányát szerette, s akkoriban egy
kicsit boldog is
volt.

Amikor a lány megtudta, hogy ő metélt, úgy érezte,
nem tudná vele
megosztani ágyát.

Attól fogva hegedűszóra mulatta el pénzét, és
cigányokkal
ölekezett.

2.

A szél széjjelhoróta hamuját a krematórium
karcsú kéményén keresztül, föl, föl...
egészen a szívárványokig.

1955

BOZSIK PÉTER FORDÍTÁSA

BÚCSÚ ANYÁMTÓL

Anyám! tekinteted homálya lelkem felkavarja,
és a törött ráncok metszik szemgolyóm...
Mégkövült és sziürke ajkad, mozdulatlan,
pedig hallok hogy szólsz halkán, puha hangodon.

Még egyszer, anyám csak egyetlenegyszer
túrj a hajamba puha ujjaiddal,
hogy érezzem, anyám, a hajnal hidegében
szereteted tüztét... És míg zúg a harang,

halljam még egyszer vigasztaló hangod,
majd hunyd le szemed, nézd a végtelent,
érezem, tekinteted utánam kapkod,
míg halvány arcodon az utolsó könny remeg.

Ó, egyetlen cseppben annyi minden ott van:
az anya búcsúcsókja, hosszú útra készen,
jótanácsa, útnak indulóban,
szép szerelme, mikor Ő már nincsen.

1953

LADÁNYI ISTVÁN FORDÍTÁSA

Konferenciákon találkoznak egymással az ürgék,
lehet enni, nők, egyéb. Erről szól egy konferencia.
Innivalók. Lehet füstölögni. Mi másról szóljon.

Akkor viszont már az volt, hogy a Danilo Kis tud-
ta, hogy meg fog halni. Tudta jól, hogy beteg, és
hogy meghal.

Igen, de azt mindenki tudja. Mindenki tudja jól,
hogy meg fog halni. Az azonban más. Az másfajta

tudás. Tehát én, például, nem tudom, hiába tudom,
és így tovább. Nem tudom, sőt *fogalmam sincs*, mert
úgy vagyok berendezve, és lehet, hogy nem is aka-
rom tudni, de még csak kíváncsi se vagyok rá, egy
csöppet se. Vagyis az az *iszonyatos* kíváncsiság, ami
van, az *nem arra* vonatkozik.

Hanem, hogy mire, azt se tudom.

A legjobb, amit tehetünk, a bujkálás.

Nem tehetünk semmi legjobbat. Egyáltalában sem-
mit.

Danilo Kis pedig elég mogorva volt. Ott ácsorgott,
egyedül, a lépcsőfeljártnál. Valamennyit beszélget-
tünk, hogy *az milyen lap*, megmondtam, hogy milyen,
igen, csakhogy. Mennyire lehet olyan képet vágnia
annak, aki tudja, hogy meghal, *mintha* nem tudná.
Semennyire. Nyilván ráadásul *mindenki* irást kért tőle,
és az unalmas. Az már úgy unalmas. És az a *valami*
kéz, ahogy árajzolja az arcunkat, belepiszkal kicsit,
hogy nézzük csak riadtan, aztán megy a nagy igazga-
tás a tükör előtt. „*Szerelmi szenvedély és a haláltól való*
remegés”, írja Stanko Cerovic. S idézi a *Holtak enciklo-*
pédiájá-nak mottóját: „*Szerelmi elragadtatásom úgy nyílik*
a halálra, mint ablak a kertre”.

Egy csomó fényképet közöltek, azokból az idők-
ből.

És egy csomó fénykép mindenféle időkből Danilo
Kisről, egy kiadványban, *EX Symposion*, 1993. 3–4.
szám, szerkesztik Tolnai Ottó, Bozsi Péter, Ladányi
István, Fenyvesi Ottó; fényképek és írások. Fényké-
pek, visszaemlékezések, versek és novellák, nekroló-
gok; Danilo Kis.

Tehát.

Kiss Eduárd és Milica Dragicevic Szabadkán. Fény-
kép. És egy levél, Kiss Eduárd nővéréhez, magyarul.
„*Kedves Olga! Rövidre szabott leveledre, melyet Babival*
küldtél a rendesnél is hosszabban válaszolok, mert hála le-
gyen a nagy Teremtőnek, az írásokhoz témáról gondoskod-
tok.” Jugoszláv magyar zsidó. „*Montenegrói szépség.*”
Montenegró és Szabadka. Kosztolányi a kedvence.
Borges és Kosztolányi. Nincs modern magyar nagy-
regény, ezen ironizál. A Déry unalmas. Ugyanis ki-
adták Belgrádban a *Befejezetlen mondat*-ot, unalmas,
mint Déry, ez egy belgrádi közmondás. Kis szerint.
Vagyis Tolnai Ottó szerint Kis szerint. Erre Tolnai
elvitte Ladik Katihoz, mert a Tolnai a Ladiknál tar-
totta valami oknál fogva a *Prae*-t, attól fogva pedig
Kis dühösködik, hogy Déry elveszi a helyet Szent-
kuthy elől.

És Belgrád. Belgrád és Párizs. Örök áhítozás Bel-
grád után. „*Amikor az ember anyagi és szexuális nyomor-*
ban él, ahogyan én egyetemim éveim alatt Belgrádban éltem,
az alkohol a kihívás és a fedezék egy fajtájává válik.”
(*Élet, irodalom*) Egy könyvvásár ünnepélyes megnyitó-
ja, Kis és Markovic bunyójával. Kis egyszerűen *lefejeli*
Markovicot. A „*kommunista vagy nacionalista kizáróla-*
gosság” (Filip David), amit undorodva hagy ott. Hogy
aztán maradjon a vágyakozás. Párizs: épp mint *A*
hontalan című novellája hőse, Ödön von Horváth, aki
Párizsba utazik, mert egy amszterdami jós szerint ott
alapjában megváltozik majd az élete. „*Én a meghol-*
dogult Osztrák–Magyar Monarchia tipikus vérkeveréke va-

gyok: egy időben magyar is, horvát is, szlovák is, német is, cseh is, és ha tovább turkálnék az ősök között, s ha elemeztetném a vérem – manapság roppant divatos módi a nacionalisták körében –, abban, akár a folyómederben, cincár, örmény, sőt talán cigány és zsidó vér nyomait is föllehetném.»

A versei. Összes versek. „A töltényeket a napra / lőték ki a nárciszokra // Szétdobált kagylók / melyeket eső áztat szét // bűdös halak / citromszívvel // Mindezt hamarosan / föleszik a fűszálak / a bőrt s a csontot is // a fűszálak a legfalánkabbak / a temetőben és a / trágádombon is.” (Trágádomb. Boszki Péter fordítása.)

És novellák.

Az írónak, mondja egy bizonyos Nikola úr (Lant és sebhelyek), „előre kell jeleznie a halál nagy témáját – hogy az ember kevésbé legyen büszke, önző és gonosz.”

A Jurij Golec. Novella Pjotr Rawiczról. Aki Kis Fővenyórá-ja francia kiadásához írt előszavában egyszerűen abszurdnak nyilvánítja Adorno híres mondatát. Mert hát, így Rawicz, „miért Auschwitz, és miért nem Szolovka és Kolima után. Vagy az ukrainai falvak harmincas évek végén végrehajtott kollektivizálása után? [...] Továbbá vajon sokban különbözött-e az auschwitzi foglyok sorsától a Pitom és Ramzesz dicsőségére emelt városok építőinek sorsa?”

Hogy tehát akkor, merülhet föl a kérdés: lehet-e egyáltalán lenni valahogy?

Ilyen aggodalmak azonban: ilyen kérdéseket nem tesz föl nekünk. Kis és Rawicz. „Valamilyen sötét aggodalom a szöveg miatt.” A szöveg miatt, írja Kisről Milan Milisic. A mondatszerkezet miatt. Szigorú szerkezetek. Kis ugyanis mindent kihúzott. Leírja és átírja, aztán kihúzza, amit lehet. Az Andric-anekdota „a gumi előnyeiről a ceruzával szemben, vagyis, hogy sokkal nagyobb örömet jelent a »dörzsölés, mint az írás«.” (Mirko Kovac) írjuk ide még egyszer: aggodalom a szöveg miatt.

Pjotr Rawicz pedig aztán öngyilkos akar lenni.

Ahhoz viszont revolver kell. Tehát szerezzon neki egy revolvért a barátja. A jugó haverjaitól. De azt nem. Az nem lehet. „Te sem értesz meg”, mondja erre Rawicz Kisnek. „Azért, válaszolja Kis, mert túlélte a táborokat.”

„Hagyd békén a táborokat, mondja Jurij Golec.” Mondja Rawicz. „Ehhez képest a tábor kutyafüle.”

Ehhez képest.

Mihez.

Mindenesetre ezek a mondatok Párizsban hangzanak el. Meghalt Rawicz felesége. Ottmaradtak a bundák. Meg a könyvei. „Némelyik dedikált.” Állapítja meg egy fiatal lány. Orosz emigráns. „Csak nem dedikált neki Victor Gjugo is.” Aztán, hogy ez a bunda, „ez az egy minimum húszezer frankot ér”.

„Százhuszat, igazította ki Jurij Golec.”

Mégis szerzett valahonnan magának egy vadászpuskát.

A Post scriptum-ban pedig Kis hozzát teszi, „(1982. november 19.): az orosz coboly akkor, 15% árengedménnyel 106 000 frankba került”.

Hogy hogyan lehet élni; hogy lehet-e, azt ő sem teszi hozzá.

Post scriptum 1.

„Mindenki eltűnik, magyar is, zsidó is.” Nemigen van ma időszerűbb ennél a jugoszlávnál.

Post scriptum 2.

1942 tavasza. Kiss Ede elhatározta, hogy megtanítja a gyerekeit magyarul. „Egy alacsony fapadon ülünk, írja Danilo Kis, apánk szemben velünk a csikorgó nádból fonott karosszékekben. Hirtelen fölkapja a fejét, talán egy hópehely hullott a könyvére: Hull a hó, mondja. Ismétéljétek meg: Hull a hó.”

Megfelelő mondat.

Kisoroszi, 1993. szeptember 11–14.

Radics Viktória

MEZUZA

ÚJ ZSIDÓ FOLYÓIRAT EX-JUGOSZLÁVIÁBÓL

Halmas ideológiai szőnyegbombázásokra volt szükség, hogy a közelmúltig egymással egészen jól, sőt kedélyesen megférő emberek így egymásra uszuljanak.

A romló életszínvonal, a marxizmus kifulladásával létrejött eszmei vákuum, a lappangó identitásválságok elgyöngítették a lelkek immunitását. Az európai nacionalista kísérletjárás borzongatása is végigfutott az országon. Akadtak fogékony írók és politikusok, afféle Né-

rők, akik megéreztek, hogy ütött az óra, csak fel kell lépni a dobogóra, és övék a világ. Az önsajnálát, a gyűlölet és az arrogancia különféle nacionalista pszichodelikus szerekekkel tüzes energiává gerjeszthető. S a senkiből hősök, a csüggedt népből hősi népek lesznek.

A szocializmus fél évszázada ébren tartotta a néphős, az ellenálló, a szabadságharcos mécslán-gocskáit. És a népellenesség, az agresszor, az ellenfél rémképeit – a délszláv hajduk-partizán mitológiát. Az „elvtársakat” felváltó új demagógok